

НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ В УКРАЇНІ: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР

У статті зроблена спроба дослідження сучасного стану національних меншин України як потенційного суб'єкта політики та їх участі в політичному житті держави на сучасному етапі. Визначено основні передумови політичної діяльності національних меншин та факторів, які впливають на цей процес, проаналізовано їх участь у політичному процесі України.

Ключові слова: національні меншини України, національна політика, титульна нація, етнічне відродження, інтеграційні процеси, міжнаціональні відносини, політична діяльність.

Утворення України як самостійної держави на порядок денний як у теоретичному, так і в практичному плані поставило вимогу – вироблення власної концепції національної політики. Особливість ситуації полягала в необхідності одночасного пошуку оптимальних шляхів розвитку титульної нації та національних меншин.

У сучасних умовах Україна продовжує шукати шляхи досягнення гармонізації міжнаціональних відносин. Спадщина колишнього режиму полягала в масовій депортації багатьох національних груп, що традиційно проживали в Україні, – кримських татар, поляків, німців тощо. Однак уже в перші роки української незалежності розпочались реєміграційні процеси – фактичне повернення депортованих з України народів. Одночасно відбуваються процеси активної міграції з України представників як титульної нації, так і інших етнічних груп.

На сучасному етапі спостерігається підвищення ролі національних меншин у внутрідержавних процесах, і тому національні меншини варто розглядати як важливий політичний фактор у державі. Підтвердженням цього є створення в Україні політичних партій окремими національними меншинами (росіянами, кримськими татарами) та їх участь у парламентських виборах як самостійних суб'єктів.

Національні меншини здійснюють особливий вплив і на зовнішньополітичну діяльність країни, зокрема вони залишаються об'єктом посиленої уваги урядів та політичних сил, які аналізують та обстоюють позицію своїх співвітчизників за кордоном. Зовнішньополітичні фактори, зокрема, політика окремих держав і політичних лідерів, з якою ідентифікується та чи інша національна меншина, мають особливий вплив на діяльність національних меншин.

Проголосувавши в 1991 році за незалежність України, представники національних меншин висловили довіру новій державі не лише в

питаннях забезпечення демократичних прав і свобод, але й у питанні забезпечення їм сприятливих умов для задоволення етнокультурних потреб. І цього не можна ігнорувати в процесі державотворення, адже в основі такого суспільства має бути політика, яка збалансовує інтереси українців та представників національних меншин. Виходячи з найважливішого питання – які умови мусять виконуватися, щоб національні меншини визнали державу проживання за свою, не втрачаючи при цьому власної етнічно-культурної автотонності, більшість політиків дає очевидну відповідь – слід віддавати перевагу умовам рівноправ'я, і всі проблеми будуть вирішені. Усунення бар'єрів, зокрема надання можливості спільної участі в реалізації влади на різних, не лише місцевих рівнях, зміцнення співпраці з державами, які є рідними для національних меншин, що сприяє створенню громадянського суспільства.

Етнічне відродження, активні інтеграційні процеси на території Європи сприяють зростанню ролі національних меншин. Європейський Союз у рамках інтеграційних процесів зумовив регіоналізацію, що сприяло посиленню вимог етнічних спільнот щодо захисту своїх прав. Вхідження України у світове співтовариство неможливе без вирішення етнополітичних питань відповідно до стандартів демократичної держави.

Як показує світовий досвід, досягнути гармонізації міжнаціональних, міжетнічних відносин можна лише проведенням послідовної демократичної етнонаціональної політики. Тому становлення суверенної незалежної поліетнічної української держави, в якій проживає біля 130 національностей, котрі складають 14 мільйонів чоловік (26% всього населення України), вимагає виваженої державної політики в справах національних меншин [6].

Питання про політичний ландшафт етнічних регіонів не вперше виявляється в полі зору дослідників. Аналізуючи питання національних

меншин, політологи в основному розглядали механізми функціонування етнічного регіону як політичної спільноти: типи та форми участі національних меншин у політичному процесі держави, електоральні стратегії етнічних партій, феномен політичної мобілізації національних меншин тощо.

Варто також зауважити, що феномен етнічного регіону як політичної спільноти в основному розкривається у двох аспектах: об'єднання представників національних меншин у певні угруповання і їх діяльність на інституційному рівні; формування політичної культури [8, с.5]. Розглядаючи діяльність національних меншин як певних інституційних структур, варто зауважити, що практично завжди ці об'єднання існують у системі політичних інститутів держави в цілому. Практично всі національні рухи етнічних регіонів звертаються до теми збереження культурної самобутності, і, як один із критеріїв, що забезпечує цю самобутність, збереження рідної мови. Саме мовні проблеми, у міру своєї доступності для електорату та наявності виробленого критерію їх вирішення, є стрижневим елементом стратегії національних партій.

Польський дослідник Єжи Дамарш, характеризуючи етнополітичну ситуацію в Польщі, вирізняє такі аспекти діяльності національних меншин: співучасть національних меншин у функціонуванні влади на рівні самоврядування, а також урядовому та парламентському рівнях; контакти з прикордонними зонами по інший бік кордону; збереження власної традиції та розвиток культурної творчості без цензури; формування в дусі поєднання суспільних засад щодо різних етнічних груп [1, с.187].

Упродовж останнього століття територія України опинялась у складі різних державних утворень – Росії, Австро-Угорщини, Чехо-Словаччини, Угорщини, Радянського Союзу. Саме в радянський період етнічна структура України була особливо деформована, оскільки існувала політика “злиття націй”, відбувалось зросійщення та винищення титульної нації.

Досліджуючи міжнаціональні відносини в Східній Європі, зокрема взаємини між українською нацією та її сусідами, професор Василь Лизанчук пише, що денационалізація насильницькими методами (терором, ліквідацією культурних здобутків, заборонаю шкіл, друку, урешті мови) була в арсеналі різних держав, що окупували українські землі: Польщі і Чехо-Словач-

чини, Угорщини й Румунії. Кримського Ханства й Туреччини, але найвишуканіші та найрафінованіші і одночасно найбрутальніші методи застосовувала Росія. Етно- та лінгвоцид з особливою люттю застосовано до української етнічної території, що призвело до глибоких демографічних змін [2, с.9].

Питання взаємовідносин національних меншин та держави їх проживання є актуальним для будь-якого суспільства, зокрема непростого є взаємодія державних інституцій та політичних об'єднань, що репрезентують інтереси національних меншин. Спробою збалансувати прагнення до збереження національної своєрідності для національних меншин є ідея національно-персональної автономії (культурної автономії). Модель національно-культурної автономії на початку двадцятого століття запропонована австрійськими соціал-демократами. Після утворення Ліги націй принцип національно-персональної автономії рекомендований для ряду держав. На те, яку позицію обере національна меншина – орієнтацію на мовну та культурну інтеграцію з більшістю чи прагнення відокремлення, впливає ряд факторів. Особливий вплив на цей процес має історичний досвід взаємин певної національної меншини та титульної нації, а також ставлення більшості до представників національних меншин. Якщо титульна нація свою політику спрямовує на культурне та мовне “поглинання” національних меншин, розвиваються тенденції до збереження національної ідентичності та відокремлення національного, культурного розвитку аж до політичного.

Це підтверджує тезу про те, що характер взаємин між певною національною меншиною та центральною владою є тією основою, від якої відштовхується політика влади та активність представників національних меншин та національних рухів. Як приклад, можна назвати асиміляторську політику Росії щодо України. Перебуваючи в складі СРСР, Україна здобула формальну державність, у якій на першому місці стояла політика асиміляції. У країнах із посттоталітарним минулим на міжнаціональних відносинах негативно позначається атмосфера недовіри, що зумовлює часто завищені претензії влади та національних меншин.

Аналізуючи діяльність національних меншин, можна виділити два рівні їх вимірів: демографічний та політичний. Демографічний охоплює: задоволення основних потреб національ-

них меншин: розвиток національної культури, мови, освіти, віросповідання тощо. Політичний рівень стосується тих національних меншин, які пройшли етап політичної інституалізації чи перебувають на ньому або в процесі свого розвитку дійшли до утворення власних політичних організацій чи делегування захисту своїх інтересів діючим політичним організаціям.

Політичний рівень діяльності національних меншин передбачає участь організацій національних меншин у політичному житті держави та зовнішньополітичних процесах (членство в міжнародних організаціях, участь у міждержавних акціях тощо). Національні меншини можуть досягнути політичного рівня діяльності лише за умов демократичного розвитку держави, коли створюються умови для рівності реалізації прав. За таких умов помітно зростає роль національних меншин, відбувається їх політична суб'єктивізація у внутрідержавні та міжнародні процеси.

Хоча проблема національних меншин – не єдина проблема сучасного життя посткомуністичних країн, однак саме від їх вирішення чи невирішення залежить, бути чи не бути незалежності та демократії. Ключовим питанням для розвитку громадянського суспільства, яке перебуває в процесі творення і включає в себе різні етнічні групи, є такий статус цих груп, за яким би одночасно відбувалося їх включення в громадянське суспільство, ототожнення з територією проживання. Демократичне суспільство дає можливість національним меншинам реалізовувати власні інтереси, отримати відповідний статус та вагу в суспільстві.

Сьогодні не потрібно доводити той факт, що національні меншини відіграють значну роль у більшості посткомуністичних країн. П.Празаскас, аналізуючи стан національних меншин у посткомуністичних державах, наголошує на таких аспектах, як: утворення нових держав сприяло певному зменшенню етнополітичної напруженості в регіонах; прослідковується інтенсивна політична інтеграція національних меншин у внутрішньодержавні процеси; посилюється роль національних меншин у міжнародних процесах [5, с.175].

У багатьох країнах ряд проблем виникає у зв'язку з тим, що найбільш численні національні меншини складають представники колишніх пануючих націй, які чи не найменше готові проникнутися й досягти державного патріо-

тизму, аніж автохтонні етнічні меншини, які мають можливість ефективно апелювати до своєї історичної батьківщини та до міжнародної співдружності. Так, у більшості посткомуністичних країн представники російської національної меншини є найчисленнішими серед інших меншин.

Дуже важливими на сьогодні є дослідження у сфері етнонаціональної проблематики, побудовані на вивченні та аналізі участі національних меншин у політичному процесі та результатах етносоціологічних досліджень. В.Євтух виділив кілька циклів в етнічному ренесансі української нації та національних меншин. За визначенням В.Євтуха, "...сьогодні відбувається становлення та структуризація національних меншин. На цьому етапі важливим є вияв запитів національних меншин" [3, с.5]. Політичні моменти в діяльності національних меншин набувають особливої ваги напередодні виборів до Верховної Ради України, Президента України та органів місцевого самоврядування. Ці моменти пов'язані з реорганізацією національних організацій, їх політизацією, що часто може створювати конфліктну ситуацію. Наприклад, сьогодні маємо, як приклад, створення на етнорелігійній основі мусульманської партії, створення російською національною меншиною політичних партій – "За Русь єдину", "Русько-Український Союз", "Союз". Політизація етнічності означає, що в національних меншинах зростає зацікавленість зв'язком політики з розвитком їхніх культурних, освітніх цінностей, діяльність національних меншин спрямовується в політичне русло. Політизація національних меншин включає перш за все процес набуття етнічною спільнотою політичної свідомості, її мобілізації для досягнення певної мети, участі в прийнятті політичних рішень.

Сьогодні серед політологів немає одностайної думки щодо визначення причин та умов політизації національних меншин. Ряд учених доводить, що етнічність є генетично політизованою категорією, уже із самого виникнення.

При вивченні та аналізі національних меншин важливо розглядати три рівні: лідери національних організацій, національні меншини та представники національних меншин. Проблема в тому, що лідери нечисленних національних меншин ставлять такі ж запити до держави і до включення їх в орбіту етнополітики як численних національних меншин. І тому важливим

зі сторони держави є вироблення адекватної політики з урахуванням цих рівнів. Також важливим є питання вироблення механізму задоволення потреб національних меншин, оскільки ці потреби теж є різними, залежно від того чи іншого рівня. Особливо важливим сьогодні залишається питання співвідношення національних меншин та національних батьківщин.

Одночасно з українським етнічним відродженням розпочався етнічний ренесанс у середовищі інших етнічно-національних спільнот, які проживають на території України. Здебільшого він розвивався в мовно-культурних вимірах. Відверто політичного характеру етнічний рух набув серед кримських татар, які, домагаючись повернення до Криму, одночасно поставили питання про власне національне самовизначення. Як пише О.Майборода, поряд зі справедливими вимогами кримськотатарського народу виявили себе штучно інспіровані течії на кшталт “новоросів”, “русинофілів” тощо. В окремих етнічних групах позначилися русинофільські настрої, не всі з них відразу стали на шлях підтримки ідеї незалежності, зокрема лідери ряду національно-культурних товариств не приховували й не приховують до сьогодні свого пристосування до комуністичного режиму, вони жалкують за тими часами. Хоча й існують певні розбіжності політичних і культурних орієнтацій різних етнічних і лінгвістичних груп українського суспільства, однак конфлікту не сталося. “Пригнічене становище усіх етносів України, навіть російського, який у соціально-економічному сенсі відчув на собі всі комуністичні експерименти, утворило між ними атмосферу взаєморозуміння щодо необхідності змін політичної системи. Крім того, міжетнічне порозуміння підпирали і спільні надії на процвітання України по здобутті незалежності”, – пише О.Майборода [4, с.77].

Безперечно, труднощі перехідного періоду не можуть не впливати на психологію частини як національних меншин, так і української більшості. До того ж економічна криза ставить між етнічні відносини перед новим випробуванням. Майже чверть населення нашої держави є етнічно неукраїнським, серед якої значна частина неукраїнських груп солідарна з корінною нацією в її самостійницькому виборі. Такі настрої панують перш за все серед поляків, євреїв, угорців та інших національних меншин України.

Нинішня етнополітична ситуація в Україні характеризується підвищенням ролі національ-

ного фактора в суспільно-політичному житті держави, зокрема відбувається: зростання національної самосвідомості етнічних груп, їх самоорганізації та активізація ними пошуків різноманітних форм реалізації своїх запитів та потреб; політизація етнічних груп та її вплив на посилення взаємозв'язку між політичною та міжетнічною стабільністю; консолідація етнічних груп навколо державотворчих процесів.

Ставлення до національних меншин в основному залежить від типу політичного середовища в державі. В Україні воно змінювалось по-різному, залежно від політичного режиму, однак сьогодні це питання залишається одним з актуальних у державотворчому процесі. Із зародженням демократичного устрою та становленням громадянського суспільства участь національних меншин у суспільно-політичному житті помітно активізувалась.

Досвід показує, що поведінку національних меншин великою мірою зумовлює як політична, так і економічна ситуація в державі. Якщо в країні проживання політична нестабільність, а економічна ситуація є гіршою, ніж на історичній батьківщині, то можна очікувати зростання певних негативних явищ, відповідного ставлення як до державної влади, так і до окремих політиків зокрема.

Як бачимо, процес перетворення національних меншин у суб'єкт політики є доволі складним і великою мірою залежить від політичного режиму держави проживання.

Одним із важливих питань для розвитку громадянського суспільства, яке перебуває в процесі творення і включає в себе різні етнічні групи, є такий статус цих груп, за яким би одночасно відбувалось їхнє включення в громадянське суспільство, ототожнення з територією проживання, тобто з державою, етнічно здиференційованим суспільством за умови збереження власної національної ідентичності.

Аналіз діяльності національних меншин Західної України на основі результатів експертного опитування серед керівників найчисленніших та суспільно активних національних товариств показав, що впродовж останніх років рівень інтеграції національних меншин у внутрішньополітичні процеси держави значно зріс, однак реальний стан участі національних меншин у політичному житті держави є ще доволі незначним.

Попри високий рівень співпраці національних товариств з органами місцевого самовря-

дування, більшість національних меншин, зокрема Західної України, перебуває на етапі політичного становлення, і їх діяльність на політичному рівні швидше можна назвати епізодичною, хоча більшість керівників національних товариств вважає, що їх організації є активними та мають вплив на суспільно-політичному рівні.

Окрім політичної активізації національних меншин на внутрідержавному рівні також помітно зросла активність національних товариств на міжнародному рівні, участь у роботі міжнародних організацій, робота в спільних міжнародних комісіях тощо. Не менш важливим фактором для активізації національних меншин на суспільно-політичному рівні є також територіальна наближеність національних меншин до своєї історичної батьківщини, що сприяє активізації національних товариств, у тому числі й на міжнародному рівні.

Розглядаючи національні меншини, національні товариства як суб'єкти політики, ми переконались, що сьогодні в Україні вони намагаються визначитись щодо своїх політичних інтересів. Ми також переконались, що діяльність національних меншин активізується і цей процес переходить у політичну площину, і тому націо-

нальні меншини потрібно розглядати як потенційно впливовий політичний фактор. Також ряд національних меншин України, через низький рівень політичної інституалізації, розпорошеності, відсутності зв'язків з етнічною батьківщиною, перебуває в стані асиміляції.

1. Дамраш Є. Етнічна та громадянська спільність – сучасна дилема етнічних меншин // Сучасність. – 1998. – №7–8. – С.93–100.
2. Лизанчук В. Завжди пам'ятай: ти – українець! – 2-ге доповн. вид. – Л.: Мальви, 2001. – 680 с.
3. Євтух В. Державна етнополітика України: нинішні засади та погляд у майбутнє // Українські варіанти. – 1997. – №2. – С.4–9.
4. Майборода О. Етнічна карта на парламентських виборах не стане козирною: не той розклад // Контекст. – 2001. – №11. – С.18–25.
5. Праззаскас А. Национальные меньшинства в посткоммунистических странах // Pro et Contra. – 1998. – Т.3. – №4. – С.177.
6. Рамкова конвенція про захист національних меншин та пояснювальна доповідь // Відродження. – 1998. – №5. – С.7–17.
7. Свистунов О. Не только нам нужна Россия, но и мы ей // Независимая газета. – 2000. – 31 мая. – С.3.
8. Уткін О. До громадянської злагоди через етнічний плюралізм // Віче. – 2000. – №4. – С.36–41.

O.KRAKIVSKY, B.GAGALYUK NATIONAL MINORITIES IN UKRAINE: BASIC TENDENCIES AND POLITICAL MEASURING

In the article there is the done attempt of research of the modern being of national minorities of Ukraine as a potential subject of policy and their participation in the political life of the state on a modern stage. Basic pre-conditions of political activity of national minorities and factors which affect this process are certain, their participation is analysed in the political process of Ukraine.

Key words: national minorities of Ukraine, national policy, title nation, ethnic revival, integration processes, international relations, political activity.

УДК 321.01
ББК 66.3(4УКР)

Олена Березовська

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано поняття, сутнісні характеристики та особливості політико-правових засад місцевого самоврядування в Україні. Визначено особливості розвитку, з'ясовано сучасні проблеми інституту самоврядування.

Ключові слова: місцеве самоврядування, політико-правові засади, суспільна трансформація, політична система, Україна.

В умовах трансформаційних процесів, що сьогодні відбуваються в Україні в політичній,

економічній, соціальній та духовній сферах, найважливішим чинником стабілізації виступає